

אחרי עשרות שנים של היאחזות בקרקע, החקלאים לא מוכנים להיות במעמד של 'הכושי עשה את שלו, הכושי יכול ללכת'

השר שלום שמחון
שר החקלאות ופיתוח הכפר

ברשותכם רצוני להשמיע מספר דברים כמקדמה לשיחה. הראשון שבהם – ברכות לכאי הכנס. אני מבין שבירכו כבר לפני, אבל אני מצטרף לכל הברכות.

העניין השני הוא חצי טכני וחצי רגשי. מאחר שהנושא שאני מתכוון לשוחח על אודותיו טעון בהרבה מאוד רגשות והרבה מאוד אמוציות, החלטתי, שלא כדרכי, לשאת את דבריי מן הכתב, וזאת בעיקר כיוון שאני רוצה להיות אחראי להם במדויק כדי שלא אצטרך אחר כך להתווכח מה אמרתי ולמה.

העניין השלישי – טכני. הוזמנתי לכנס הזה לפני שמוניתי לשר ולכן אני מרשה לעצמי גם ליהנות מהפריבילגיה של לפני וגם מהפריבילגיה של אחרי.

בראשית דברי אני מבקש לשאול מספר שאלות. האם הסתיים תפקיד קרן קימת בשמירה על אדמות הלאום? האם המושג אדם ואדמה עליו גדלנו כולנו עדיין עושה לנו משהו? האם בנינו גדלו על אותם מושגים שבזכותם אנחנו כאן? האם הסתיים תפקידה של הסוכנות היהודית בקליטת עליה? האם הסתיים תפקידה של ההתיישבות באחזקה ובעיבוד האדמה ובעיקר בשמירת הרזרבות הקרקעיות של המדינה הנחוצות לנו כל כך בעתיד לקליטת עוד שני מיליון עולים? האם מצאנו מנגנון חדש לשמירה על אדמות הלאום? האם נטישת השטחים על ידי החקלאים משרתת מטרה ציבורית כלשהי? האם מבחנה של הקרקע במציאות של מדינת ישראל היום, על רקע האינתיפאדה מבית, אבל גם מחוץ, הוא רק שאלה כלכלית? האם מבחן זכויות החקלאים הוא רק שאלה כלכלית? האם כאשר מדובר על חלוקת העושר הלאומי עדיפות עשר משפחות על פני שבעים אלף בעלי נחלות? והאם שבעים אלף בעלי נחלות אלה יכולים לקחת את הקרקע או את ה"עושר הלאומי" ולהשקיע אותו בחו"ל – כפי שקורה בימים אלה על-ידי חלק מאותן

החקלאים לא מוכנים להיות במעמד של 'הכושי עשה את שלו, הכושי יכול ללכת'

משפחות שכה נהנו מההטבות שהמדינה נתנה להן? אני יודע שאלה שאלות קשות ואני יודע גם שהתשובות להן לא פשוטות.

הדיון בנושא סוגיית הקרקע החקלאית מהווה שנים רבות סלע מחלוקת, כר נרחב לוויכוחים מרים ולטענות שבעד וכנגד בין החקלאים לגורמים שונים בציבוריות

הישראלית. עשרות ניירות עמדה, אין סוף פרוטוקולים, מאות נוסחאות, הסברים והצעות כבר הועלו בנושא, ובכל זאת חמש ממשלות ושלוש ועדות מקצועיות לא הצליחו עדיין למצוא נוסחה שתביא לקיצה את הסאגה הלא הגיונית הזאת, שהיא שאלה קיומית והרת גורל לגבי מאות אלפי אזרחים במדינה. כדי להעמיד דברים על דיוקם כדאי שתדעו: הנתון האמיתי הוא שבמרחב הכפרי בישראל חיים יותר מחצי מיליון נפש מתוך כששה מיליון תושבים, וחצי מיליון התושבים האלה הם, ללא ספק, אזרחים מודאגים. אזרחים שבפועל מוטל ערעור על כל זיקה נכסית שלהם על כתייהם, הצרותיהם ושדותיהם; אזרחים החוששים להיוותר, בסופו של הוויכוח האין סופי הזה, בחוסר כל. בעקבות המחלוקות נזקק גם היועץ המשפטי לממשלה, במספר הזדמנויות, להביע את עמדתו האישית בנושא. למרבה הפלא מסתבר, כי עמדתו לפיה אין לחקלאים כל זכות על הקרקע עליה הם יושבים עשרות שנים, היא קיצונית אפילו בקרב המתנגדים לחקלאים.

במציאות, סבך החלטות מינהל מקרקעי ישראל בנושא זה במהלך השנים האחרונות – ואת כל ההחלטות אנחנו מכירים, את כל החלטות הג'מבו ואת אלה שקדמו להם, שרובן בוטלו תוך תקופה קצרה – משתק את שוק המקרקעין שמשווע למעט ודאות ויציבות.

החלטה 737, למשל, שדנה במצב בו קיבוץ או מושב פועל להקמת שכונה קהילתית בשטחיו, נועדה במקור לאפשר את ההגדרה של הישוב החקלאי בקליטת משפחות נוספות. החלטה זו הפכה למכשיר מרכזי בהסדרי החובות של הקיבוצים והמושבים לבנקים, אולם עצירתה על ידי היועץ המשפטי לממשלה בתואנה שהיא מכשיר לעשיית כסף, הביאה לביטול עשרות עסקאות חתומות. הנפגעים הם הקיבוצים והמושבים, אבל יותר מכך – המדינה, הבנקים והנושים המשתתפים בהסדרי החובות. הבעיה היא שהחקלאים חשים שהיועץ המשפטי לממשלה ביטל החלטה קריטית להתיישבות. כמי

שמכיר את מדינת ישראל, כמי שמסתובב בתענכים, כפי שמסתובב בחבל עדולם, כמי שמסתובב בלכיש וכמי שמסתובב במרחבי הנגב, אני רוצה לומר כי החלטת היועץ היתה שגיאה ברמה הלאומית, שגיאה שאי אפשר לתקן את נזקה. בשנים האחרונות בלבד, מאז 1997, יכלו להיבנות במרחב הכפרי עשרות אלפי יחידות דיור. יכולנו לשנות את פני הגליל והנגב בעוד עשרות אלפי משפחות.

פרט לתפקידי כשר החקלאות, כחבר מושב, נוח לי יותר להתייחס למושבים. ולכן אומר כך: מדינת ישראל מעולם לא השקיעה במושבים כפי שהיא משקיעה במגזר העירוני. זו עובדה. במשך כל השנים חברי המושבים במרכז הארץ ובפרiferיות מממנים לעצמם את התשתיות, את הכבישים ואת התאורה, את הגינון ועוד. משום כך גבו האגודות השיתופיות, בהתאם להחלטה 737, תשלום מחוכר הקרקע כדי לממן את התשתיות האלה. הכסף שנגבה מהחוכרים החדשים שהצטרפו למושבים, נועד להקל על משלמי המסים במדינה במימון התשתיות במושבים ובקיבוצים ובשיפור מראם. בפועל, מאז התערבות היועץ המשפטי לממשלה, נעצרה הבניה במושבים והחשש שלנו הוא כי על המושבים יחול בעתיד תהליך הזדקנות שאת היבטיו השליליים קשה יהיה לעצור, כפי שקורה בתנועה הקיבוצית.

לפני שאתייחס במישרין לשאלת זכויותיהם של החקלאים על הקרקע, זכויות שנשללו לחלוטין על ידי היועץ המשפטי לממשלה, עלי לשאול: איך זה מעיזם רבים ומכובדים בציבור הישראלי – ואני אומר את זה לידידי היועץ המשפטי לממשלה – לגבש עמדה כה נחרצת כנגד החקלאים על סמך שמועות ועל רקע היעדר בסיס כלכלי רציני בנושא? חברי ואני מרבים להסתובב בארץ. לא בחו"ל, אלא בארץ, באדמות הארץ, ואנו נדהמים כל יום מחדש לשמע התיאורים הבדיוניים על העושר הצפוי ליפול בירי החקלאים כאשר יעוגנו זכויותיהם בקרקע. אנו נדהמים לשמוע את ארגוני הירוקים משכנעים את הציבור הרחב, כי החקלאים יובילו לשינוי יעוד סיטוני של הקרקעות, כאילו התבטלו ואינם מוסדות המדינה המופקדים על הנושא. אנו נדהמים נוכח הקמפיין הנגטיבי שמאחוריו עומדות רק שמועות ותחושות בטן של מי שמשמיע את הטענות.

למרבה הצער, עד היום, למרות התמשכות הוויכוח הזה, לא ניסה מינהל מקרקעי ישראל לערוך בדיקה כלכלית אמיתית ואמיצה של הכללים הנהוגים במגזר החקלאי מול אלה הנהוגים בשאר המגזרים. המדיניות הפיסקלית של הממשלה משפיעה על התפלגות ההכנסות והתפלגות הבעלות של ההון באמצעות מנגנונים של מסים. אלא שהוויכוח על נושא הקרקעות מתקיים ללא מידע עובדתי מינימלי בנושא, וזה, כפי שצינתי, אחד ההיבטים

החקלאים לא מוכנים להיות במעמד של 'הכושי עשה את שלו, הכושי יכול ללכת'

המזעריים והחמורים במדיניות הקרקע. עובדה היא כי מינהל מקרקעי ישראל, עשרות שנים מאז הקמתו, עדיין לא הצליח לאסוף נתונים מספקים על מחירי הדיור והקרקעות והדיון על גורל הקרקעות החקלאיות מתנהל למעשה על בסיס שמועות ומידע לא מבוסס.

בתפקידי הקודם כמזכ"ל תנועת המושבים הופעתי מול ועדת מילגרם. לפני ההופעה, לצורך ההופעה, ביקשנו את הנתונים האלה. והם לא הגיעו לידינו. המסקנה המתבקשת בעיני פשוטה: או שמדובר באחד הסודות הכי כמוסים במדינת ישראל, יותר מסודות הביטחון שלה, או שפשוט אין נתונים כאלה. היום, כאשר אני חבר הממשלה, אני יכול לומר באחריות שהנתונים האלה כנראה לא קיימים.

"על פי הנתונים

הסטטיסטיים של

הלמ"ס הסקטור

החקלאי עני, חסר

אמצעים וחסר

מקורות לביטחון

סוציאלי"

דווקא החקלאים, ולא מינהל מקרקעי ישראל או גורם רשמי אחר, הם אלה שניסו מספר פעמים לאמוד מה יקרה בשנים הבאות בתחום זה. לפי הערכות מחמירות שהועברו גם לוועדת מילגרם על-ידי פרופסור צבי אקשטיין, ראש החוג לכלכלה באוניברסיטת תל-אביב, מסתבר שכ-76 אלף משפחות במושבים, בקיבוצים ובחקלאות הפרטית, יקבלו כל אחת כמה עשרות אלפי שקלים – לא בשנה-שנתיים

הבאות, חלילה, גם לא בעשר השנים הבאות וגם לא בעשרים שנה – אלא במהלך חמישים השנים הבאות. יש כאלה שמגזימים במידת מה, כמו למשל, ראש המינהלה להסדר הקיבוצים, המדבר על תשעים אלף שקלים. נניח שהנתון הזה הוא הנכון. אז על מה אנחנו מדברים? על פריסה על פני חמישים שנה. בהשוואה להטבות אחרות שניתנו לקבוצות שונות באוכלוסייה, מדובר בסכום לא נמוך, אלא בסכום נמוך מאוד.

תקופה מסוימת הייתי סגן יושב-ראש ועדת הכספים של הכנסת וגם יו"ר, ובתוקף המידע שיש לי מעיסוקי זה אני רוצה להציג בפניכם נתון הקשור באגד. וחלילה אינני מזלזל בחברי אגד. במטרה להפריט 25 אחוז מהקווים הכי לא רווחיים של אגד, בעיקר באזורי הפריפריה, כאלה שממילא מסוכסדים כל הזמן, נתנה המדינה ל-3,000 חברי אגד – שימו לב, לא לשבעים אלף בעלי נחלות אלא ל-3,000 חברי אגד – מיליארד שקלים. מיליארד שקלים ל-3,000 חברי אגד. אני עמדתי בראש אותה ישיבה של ועדת הכספים שאישרה להם את העניין. התשלום אושר לא בגלל שחשבתי על החקלאים, אלא בגלל שהאמנתי שהמדינה מבינה שאם היא רוצה להוביל מהלך בשוק התחבורה, צריך לעשות הכל על מנת שהוא יתממש. לא ניתן לבצע שום רפורמה בשום מהלך בנושא הארמות

החקלאיות ללא החקלאים. אתה לא עומד פה מול מחשב, אתה לא מנסה להוביל פה משהו עם העכבר שלך שמסדר את העניינים בלחיצת מקש. זה לא יעבוד.

וזו רק דוגמה. ודוגמאות לא חסרות. די אם נחשב, למשל, מה משמעותן של הטבות המס שצפויות להינתן על משכנתה למאות אלפי משפחות עירוניות בישראל, אם התכנית להצלת ענף הנדל"ן מהמשבר תתקבל. ואני בעדה. ואני חושב שצריך לעשות אותה.

הבורות של רוב העוסקים בנושא זכויות החקלאים והפצת מספרי הכוזב גורמת לנוק תדמיתי קשה לסקטור החקלאי המצוי בלאו הכי בתקופת שבר. בימים בהם מוקצבות מכסות צנע של מים, בימים של מחסור ביריים עובדות כאשר כל בקשה להגדלת מכסת העובדים הופכת למאבק של ממש, בימים שבהם ישובים חקלאיים רבים חזרו להיות ישובי קו העימות לאורך גבולות המדינה והם נאלצים להתמודד מול אוכלוסייה ערבית עוינת, בימים בהם הרנטה הכלכלית מן הקרקע סובלת מקיטון חד – ואנשי קרן קימת יכולים לומר לכם מה קורה להכנסות שלהם בשנה-שנתיים האחרונות וכמה זה משפיע על בניית התשתיות שמדינת ישראל היתה צריכה לעשות, אבל קרן קימת עושה את זה במקומה – בימים שכאלה ראוי היה לתת לחקלאים ביטחון קיומי באמצעות עיגון זכויותיהם על האדמה.

על רקע הכאוס בנושא מסתבר, למרבה הפלא, כי דווקא הפרקליטות בראשות היועץ המשפטי לממשלה, מובילה מדיניות מפלה ומקוממת ביחס לקרקע הלאום העירונית. אני חושב שהיתה כאן שגיאה ברמה הלאומית. היתה כאן ישיבה בעיקר על מחשבון הכיס אבל לא על היעדים. והמטרות הלאומיות של מדינת ישראל.

המדיניות הזו, בסופו של דבר, מובילה לגישה מפלה ומקוממת ביחס לקרקע הלאום העירונית מול הקרקע החקלאית. לפי מדיניות זו, כפי שניתן היה להתרשם מהתייחסויות לנושא במספר הזדמנויות, הקרקע החקלאית היא רק פיקדון בידי המתיישב. החוכר החקלאי אינו זכאי למעמד של חוכר לדורות, בעוד החוכר העירוני זכאי ליהנות ממלוא ערכה הכלכלי של הקרקע ויש לו זכות אוטומטית לשנות את יעודה, בשעה שאם החוכר החקלאי יעשה זאת, יהיה זה בגדר "התעשרות קלה", או חמור מכך, חלוקה מחדש של משאבי הציבור.

הטענה עליה מסתמך היועץ המשפטי לממשלה, כאילו הקרקע העירונית הוקצתה כביכול בתמורה מלאה, אינה עומדת במבחן המציאות. מסתבר כי מרבית הקרקע העירונית, הן למגורים והן לתעשייה, מסחר ומלונאות, הוקצתה לאורך השנים בהנחות מפליגות. בין

החקלאים לא מוכנים להיות במעמד של 'הכושי עשה את שלו, הכושי יכול ללכת'

השנים 1993 ל-1996 הייתי חבר במועצת מינהל מקרקעי ישראל. באותן שנים התקבלו ההחלטות המפורסמות, אלה ששינו את 533 ל-611 וכן הלאה. אז נעשה על ידי עוזי וכסלר, שהיה מנכ"ל המינהל, מבצע היוון רחב של הקרקעות במגזר העירוני. במידה מסוימת היתה כאן חלוקה של העושר הלאומי. תבעתי אז לעשות אותו דבר גם בקיבוצים

וגם במושבים. תבעתי זאת לא בישיבה אחת, לא בשתי ישיבות, אלא בהרבה מאוד ישיבות. מי שיפתח את הפרוטוקולים יוכל לראות את הרברים שחור על גבי לבן. לא הייתי שם לבד, אבל אז מישהו החליט לחלק, ובצדק, כדי להקטין את החיכוך בין החוכר העירוני לבין המינהל. וזו היתה גישה נכונה. אז זה היה בסדר. אבל, כאשר מדובר בחקלאים, מעלים את הטענה הבאה: כן, אבל החקלאי משלם רק 600 שקלים דמי חכירה לשנה.

מישהו יודע כמה דם, יזע ודמעות שפך החקלאי כדי להשביח את אותן קרקעות? מישהו יכול להעלות בדעתו מה היה קורה לאותם מיליוני דונמים אם החקלאים לא היו נאחזים בהם? מישהו מעלה בדעתו מה קורה לאדמות האלה היום? האם אתם יודעים שבקו התפר כבר איכדנו מזמן חלק מהאדמות? האם אתם יודעים שהמאבק שלנו היום הוא לשמור על הצירים המרכזיים וכבר לא על האדמות? האם אתם באמת מאמינים שקיבוץ ומושב ימשיכו לעבד את האדמות בקו התפר בגלל שזו ציונות, או אולי זה רק ריפוי בעיסוק כי רווח אין מזה, ודאי לא בגניבות המאסיביות לאורך כל קו התפר? האם מישהו מעלה בדעתו את החשיבות האמיתית של שמירה על הקרקעות האלה? האם מישהו חושב שהעניין הזה שווה הרבה יותר מאותם 600 שקלים דמי החכירה? האם לכולנו לא ברור שזה שווה הרבה הרבה יותר? מדוע, אם כך, לא אומרים את האמת לגבי חשיבות מעמדו של מי שהשביח את הקרקע ומי שעשה אותה בסופו של דבר למה שהיא היום?

באותן שנים בהן התיישבו החקלאים על אדמותיהם, כמעט ולא היו במדינה מי ששילמו

מחיר מלא על הקרקע. שכונות יוקרה רבות, ואני רוצה להזכיר אותן בלי לחזור על טעות שעשה חבר בממשלה שאני מכהן בה, כמו צהלה, רמת חן, אפקה ואחרות – נמסרו לחברות בניה במחירים מגוחכים.

שורש הבעיה הוא, כי מבחינת היועץ המשפטי לממשלה שאלת הבעלות על הקרקע ושינוי יעודה של הקרקע החקלאית הם שני עניינים התלויים זה בזה. לדעתו לא רק שלחקלאים אין זכויות על הקרקע, גם אסור לתת להם זכויות שכאלה. אין ספק כי זו גישה רדיקלית ביותר אשר, למרבה השמחה, אין מקורה במדיניות הקרקע של קרן קיימת לישראל, או שאר המוסדות המיישבים, ואין לה ביטוי בחקיקה הקרקעית. אפילו ועדת מילגרם, אותה ועדה שהחקלאים יצאו כנגדה או כנגד החלק הארי של מסקנותיה, אומרת כי החקלאים השיגו ביושר זכויות על הקרקע כעבור עשרות שנים של שמירה עליה, השבחתה, עיבודה והשקעת הונם בה.

פרופסור גבריאלה שלו, מבכירי המומחים לדיני חוזים בישראל, ערכה בדיקה מקיפה ביחס לרקע ההיסטורי והעובדתי של המפעל ההתיישבותי חקלאי בראשית ימיו. פרופסור שלו קבעה נחרצות בעבודתה, כי זכויות החקלאים על הקרקעות חורגות במהותן מהפרשנות הפורמלית המקובלת לגבי חוזה שכירות וחכירה, וכי על פי עקרונות המשפט הציבורי והחוקתי בישראל קיימת לחקלאים זכות קניינית על אדמתם והגנה משפטית על זכות זו. חברי מרגליות, מנרה, כפר יחזקאל, תל יוסף, באר טוביה, עין גדי ומאות ישובים חקלאיים אחרים בישראל, לא פלשו לקרקע אלא התיישבו בה לדורי דורות בהתאם להחלטות ואישורים של הממשלה, המוסדות הציוניים ואף ממשלת המנדט.

עד כמה שידוע לי חוות דעתה המקצועית של פרופסור שלו היא הרצינית והמקיפה ביותר שנערכה עד היום בנושא. לדאבוני היועץ המשפטי לממשלה לא התייחס אליה עד כה במישרין שעה שהביע את עמדותיו.

אבא שלי חי מזה חמישים שנה על גבול הצפון ואני יחד אתו. אמנם עדיין אינני בן חמישים אבל נולדתי וגדלתי אל תוך החיים במושב. זה לא עניין של נדל"ן. אבי מעולם לא בדק על מה הוא חותם כשעלה לקרקע והוא לא שאל את עצמו מעולם שום שאלה נדל"נית. הוא ניגש לכל פיסת קרקע כדי לעבד אותה. הוא עבד את הקרקע לא, חלילה, כדי שפעם תצא לו איזו עסקת נדל"ן גדולה, אלא כדי שהבנים שלו יוכלו ליצור את ההמשכיות שלו וכדי שעל הגבול הצפוני הזה, שאמנם הוא שקט בשנה האחרונה,

החקלאים לא מוכנים להיות במעמד של 'הכושי עשה את שלו, הכושי יכול ללכת'

ימשיכו לחיות כמה שיותר יהודים. הבעיה העיקרית של המתיישבים החקלאיים היא, שבמשך עשרות שנים הם היו בלתי מודעים לחלוטין לזכויותיהם הפורמליות ביחס לקרקעות, מה גם שמאז ראשית ההתיישבות עד שנות ה-70 זכתה הקרקע החקלאית למעמד כמעט מקודש, ומעמדה לא שונה אלא במקרים נדירים בלבד.

מבחינה היסטורית אני חייב להרגיש כי דווקא כאשר היו נציגי החקלאים במשרד החקלאות, הנציגים הדומיננטיים במועצת מקרקעי ישראל, תמיד, למרות שהיינו הדומיננטיים, הרי בוועדה לשמירה על הקרקע החקלאית נשמרו תמיד הריאות הירוקות. מעולם לא השתמשנו

בכלים שעמדו לרשותנו לעשות רווח מן הקרקע, גם כאשר שר החקלאות היה מושבניק וגם כאשר מנהל המינהל היה קיבוצניק או מושבניק, וגם כאשר יושב-ראש מועצת המינהל היה מושבניק או קיבוצניק. מעולם לא השתמשנו בכלים שעמדו לרשותנו שלא למטרות האמיתיות של מדינת ישראל. מעולם לא העז אדם לומר לנו שאנחנו סוחרי קרקע.

**"בשנים בהן
התיישבו החקלאים
על אדמותיהם,
כמעט ולא היו
במדינה מי ששילמו
מחיר מלא בתמורה
לקרקע. האדמות
להקמת שכונות
יוקרה רבות באזור
המרכז נמסרו
לחברות בניה
במחירים מנחות."**

החשש הגדול הוא כי עקב הקושי להביא פרשייה זו לסופה יגיעו עשרות מושבים וקיבוצים באופן עצמאי לבתי המשפט ויתבעו את זכויותיהם, שכן לאחרונה מתברר כי רבים מקרב ראשוני המתיישבים קנו מכספם את הקרקעות עליהם התיישבו ומתוך מניעים לאומיים מסרו אותן במתנה לקרן קימת ולשאר המוסדות הציוניים. לא את כולן, זה נכון, אבל את חלקן וזאת מתוך אמונה כי תפקידם לגאול את הקרקע ולא להחזיק בנכסים אישיים. בשנה האחרונה הוצגו בפני ועדת מילגרם סיפורי קניית הקרקעות של ישובים חקלאיים רבים, בהם המושבים כפר ורבורג, רשפון, כפר חוגלה ואחרים, כמו כן הקיבוצים כפר הנשיא, גבעת ברנר, מעלה החמישה, אפק, כפר גלעדי ואחרים. ותאמינו לי, ראינו את השטר חתום עם הבול.

המצב הנוכחי הוא פצצת זמן מתקתקת שכן המדינה ודאי שאינה רוצה להיגרר למאבקים משפטיים ממושכים, יקרים ומתישים מול החקלאים שירצו להוכיח דה פקטו את הזכויות שלהם, בהיעדר יכולת להגיע סוף סוף לפשרה. עקב המשבר הקשה הפוקד את ההתיישבות כיום והעובדה כי מדובר בסקטור עני בממוצע – וכל מי שיקרא את הנתונים בשנתון

לסטטיסטיקה יגלה זאת מהר מאוד – אי אפשר יותר להסתיר את העובדה המצערת כי הסקטור שלנו עני. נכון שיש עשירים פה ושם, אבל אם מתייחסים לממוצע, מדובר בעוני ממש. למרות זאת אני משוכנע שאנחנו עוד ניישר את הגב השחוח, אנחנו עוד נחזור למה שהיינו, אבל נכון לעכשיו, ועל פי הנתונים הסטטיסטיים, אנו עוסקים בסקטור חסר אמצעים ומקורות לביטחון סוציאלי.

לחקלאי ישראל ברור היום כי המאבק על הזכויות בקרקעות הוא של להיות או לחדול. משמעות ביטול זכויותיהם של החקלאים על הקרקע דומה לביטול הזכויות לפנסיה ולפיצויים אצל האזרח העירוני הרגיל. ויתור על הזכויות האלה פירושו כאילו אנו מוותרים על זכותנו להמשיך להתפרנס ולהתקיים. וברור לכם שזה לעולם לא יקרה.

כאשר מסכמים את הנושא קשה שלא להיזכר במקרה של האינדיאנים באמריקה. כאשר סללו בארה"ב את הרכבת, המקסימום שהמימשל איפשר לאינדיאנים היה להרים את היד ולנופף לשלום. הוא לא נתן להם לעלות על הרכבת, הוא לא איפשר להם להיות חלק מהקו. החקלאים בישראל, אחרי עשרות שנים של היאחזות קשת יום בקרקע, רוצים להיות חלק מהפיתוח של הארץ הזאת. הם לא מוכנים להיות האינדיאנים של ישראל. הגישות הרדיקליות שמשמיעים גורמים שונים כנגד זכויות החקלאים על הקרקע משדרות לנו מסר ברור: פעם יישבתם את הארץ, שמרתם על הקרקע והשבחתם אותה במשך עשרות בשנים. עכשיו אתם בבחינת "הכושי עשה את שלו והכושי יכול ללכת". אז יש לי חדרות לכל אלה היוצאים נגד זכויותינו: אנחנו לא מתכוונים ללכת לשום מקום. אנחנו כאן ונישאר כאן. עם מלוא הזכויות המגיעות לנו.

אני יודע שהדברים האלה קשים, אבל ממש לפני סיכום אני רוצה להעיר הערה אישית: כחבר כנסת, במשך לא מעט שנים, הובלתי את הטיפול בחוק לעיגון זכויות החקלאים בקרקע. היום, כאשר אני שר בממשלה ועלי לגלות אחריות ממלכתית, לכל מתנגדי יש יום שמח. אני כבר לא יכול להוביל את המאבק בכנסת. יחד עם זאת פניתי אל מזכיר הממשלה בבקשה שיעלה בפני ראש הממשלה את העובדה שעו"ד יעקב נאמן מונה על-ידי קרן קימת כדי לנסות לגבש הסכמה בין כל הנוגעים בדבר על מנת להגיע להסכם חדש. בהנחה שהחקיקה בכנסת לא תקודם, וזה התנאי של קק"ל ואני מבין אותו – לא מקבל אבל בהחלט יכול להביא אותו – אני רוצה לקוות שפרופסור נאמן ימצא את המודל המוסכם שבמסגרתו כל הנוגעים יוכלו להיות תחת קורת גג אחת, מוסכמת, כדי שאפשר יהיה, בכוחות משותפים, לגבש מדיניות קרקעית אמיתית.